

A cullodeni összecsapással kapcsolatos számos hadtörténeti kérdés a csata kivételes forrásadottságainak köszönhetően, már az írott és képi forrásközpontú kutatások révén jelentős eredményekkel vizsgálható volt. A régészeti megfigyelések elsősorban a korabeli táj főbb elemeinek lokalizálására és a különböző hadrendek vonalaival kapcsolatos korábbi megállapítások kiigazítására irányult. A régészeti kutatások eredményei döntően nem formálták át a cullodeni csatával kapcsolatos (had)történeti megállapításokat, inkább csak tovább árnyalták azokat. A tanulmánykötet lábjegyzet-apparátusa kapcsán mindenképpen

meg kell jegyeznünk, hogy az kisebb következetlenségekkel rendelkezik, ez azonban nem csökkenti a munka tudományos értékét. A kötet szemléletes példákat nyújt a csatatér régészet komplex, írott, képi és régészeti forrásokra épülő kutatási módszertani jellegzetességeire. A munka a cullodeni csatatér példáján keresztül hívja fel a figyelmet arra, hogy egy csatatér folyamatosan pusztuló régészeti lelőhely-mivolttal rendelkező, az egyetemes, illetve nemzeti történelmi múlt szempontjából fontos történeti tájat képez.

Polgár Balázs

TÓTH FERENC

UN DIPLOMATE MILITAIRE FRANÇAIS EN EUROPE ORIENTALE À LA FIN DE L'ANCIEN RÉGIME. FRANÇOIS DE TOTT (1733–1793)

(Editions Isis, Istanbul, 2011. 290 o.)

A nemrégiben az isztambuli *Éditions Isis* kiadásában megjelent életrajzi munka egy magyar származású francia katonatiszt és diplomata, François de Tott pályáját mutatja be és ugyanakkor szakavatott módon vezeti be az olvasót a francia diplomácia azon kevésbé ismert kapcsolatrendszerébe, amelyet I. Ferenc király kora óta az Oszmán Birodalommal fenntartott, a Habsburg Birodalommal, illetve az Oroszországgal szembeni szövetség fontos részeként.

François baron de Tott, más néven Tóth Ferenc báró élete emlékiratainak hajdani sikerre ellenére mindig is az újkori diplomáciatörténet rejtélyes, homályos fejezete volt. Egyrészt életpályája már zsenge ifjúságától kezdve a korabeli titkos diplomácia keretein belül formálódott. Másrészt mint korának több hasonló kozmopolita történelmi egyénisége, a nemzeti történetírások mostohagyermekévé vált. Emiatt még a hiteles életrajzhoz szükséges történeti források feldolgozása sem történt meg. Egyébként pedig az utókor igen változatos és gyakran anakronikus képet őriz róla. Egyszer mint gátlástalan sarlatán, máskor pedig mint felvilágosult filozófus jelenik meg. A gyarmatosítást hirdető eszméit is gyakran bírálják, nem beszélve arról a hálátlan történelmi szerepéről, amelyet a hanyatló Oszmán Birodalom védelmében játszott. Édesapja, Tóth

András a Rákóczi-szabadságharc bukása után emigrációba kényszerült és így jutott el Franciaországba.

François de Tott 1733. augusztus 17-én született a franciaországi La Ferté sous Jouarre mellett található Chamigny községben. Édesanyja, Marie Ernestine de Pesselier egy helyi nemesi családból származott, melynek legismertebb tagja, Charles-Étienne de Pesselier (1712–1763) közigazdász és író volt. A csupán kilenc éves François 1742-ben lépett be kornétásként a francia Bercsényi huszárezredbe. Részt vett az osztrák örökösödési háború hadjárataiban, és a lawfeldi csatában megsebesült. A fiatal huszártiszt ígéretes képességeinek köszönhetően a francia kormány apjával együtt Konstantinápolyba küldi, hogy megtanulja a török nyelvet és megismerje az ország szokásait. A konstantinápoly-pérai tolmácsképző iskola (*école des jeunes de langue*) 1669 óta létezett és a francia diplomácia számos neves tolmácsdinasztiája és orientalistája, tudósa szerezte meg itt nyelvtudását. A fiatal de Tott is itt készülődött folytatni apja pályáját, valamint szolgálni a franciaországi és a törökországi magyar emigrációk érdekét. E tanulóévek alapvetően meghatározták a fiatal diplomata későbbi karrierjét. Élményeit emlékiratai első könyvében örököltette meg. Tanulóévei után

1763-ban visszatért Franciaországba, ahol diplomáciai pályáját szeretne volna megalapozni.

A nagy lehetőség 1767-ban érkezett el, amikor a Krimbe küldték egy orosz–török konfliktus előkészítése céljából. Küldetését sikeresen végrehajtotta és részt vett a tatár kán 1768–69-es hadjáratában, amelyről érzékletes képet adott visszaemlékezéseinek második könyvében. Ezt követően Konstantinápolyba ment, ahol kitüntette magát a védelem megszervezésében. Miután hősiesen megvédte a Dardanellák tengerszorosát Orlov admirális támadásával szemben, Tott az oszmán tüzérség modernizációjára kapott megbízást. Szervezett egy francia mintájú gyorstüzelésű hadtestet (az ún. szüratsikat). Az általa alapított ágyúöntőde épülete ma is áll Isztambulban. Élete e korszakának részletes leírása alkotja emlékiratainak harmadik könyvét. Utolsó diplomáciai megbízására 1776–77-ben került sor, amikor kinevezték a földközi-tengeri francia kereskedelmi kirendeltségek ellenőrének és ezzel egyidőben fontos titkos küldetést is vállalt az Egyiptom elfoglalását előkészítő haditerv elkészítésére. Hazaérkezése után egy minden részletében kidolgozott haditervet nyújtott be az udvarnak. A hajdani katonai tanácsadó és az oszmán főváros megmentője, ekkor már felvilágosult gondolkodóként az Oszmán Birodalom feldarabolásán fáradozott. Az egyiptomi expedíció érdekében tett erőfeszítései, amelyek még a király érdeklődését is felkeltették, sajnos nem gyakoroltak külsőbb hatást az amerikai háborúra öszpontosító francia külügyminiszterre, Vergennes grófra. Hivatalos beadványai így jó ideig – legalább is Napóleon 1798-as expedíciójáig – jórészt papíron maradtak.

Utazásának történetét emlékiratai negyedik könyvében publikálta. Terveinek megíúsulását követően visszavonult a diplomáciai pályáról és főleg emlékiratain dolgozott, amelyek első kiadása 1784-ben látott napvilágot Amszterdamban.¹ A mű nagy sikert aratott, több kiadást megélt, és négy nyelvre lefordították.

¹ A báró emlékiratának két kritikai kiadását szintén *Tóth Ferenc* készítette el: *Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*. Maestricht, 1785. (Bibliothèque des correspondances, Mémoires et journaux, 7.) Paris–Genève, 2004., illetve ennek magyar fordítása: *François Baron de Tott Emlékiratai a törökökről és a tatárokról*, Szombathely, 2008.

1785-ben az északi Douai városka katonai kormányzójává nevezték ki és ezzel a lépéssel élete végérvényesen eltávolodott a politikai élettől. A forradalom idején egy lázadás vetett véget uralmának 1790-ben, s csak ezt követően vonult emigrációba a hajdani híres diplomata. Több országban is megfordult, míg újranyert ősei földjére, Magyarországra. Élete utolsó éveit így Magyarországon, Tarcsafüdüdön (ma Bad Tatzmannsdorf Burgenlandban) élhette, gróf Batthyány Tódor vendégeként. A falu lakosai a gyakran furcsa fényekkel járó kísérleteket végző tudós báró házát „Boszorkánycsüszkő”-nek (Hexenhaus) keresztelték át. 1793 októberében bekövetkezett halála után vendéglátója a kísérleti eszközöket a szombathelyi királyi katolikus gimnáziumnak adományozta, megteremtve ezzel annak első természettudományi szertárát. A község lakossága 1972 júliusában jelképes sírt állított a híres halott emlékére a tarcsafüdüdi temetőben.

Baron de Tott korszakában az európai nagyhatalmi viszonyok jelentős átrendeződésének lehetünk tanúi Poroszország és Oroszország megerősödésével. A francia diplomácia továbbra is támogatásban részesíti az Oszmán Birodalmat és Lengyelországot az egyre agresszívabb cári hatalommal szemben. François de Tott franciának született, de apja révén magyar származású és identitású, kettős kultúrával rendelkező személy volt. Az idegen nyelveken kiválóan beszélő huszártiszt egyszerre volt nagyszerű katona és ügyes diplomata, ami mindenképpen kivételes tehetségre vall, amint erre a kötet jól megválasztott címe is utal. Ezen kívül a báró igen jól forgatta a tollat és az ecsetet is, mivel írásai mellett képei is fennmaradtak. Konstantinápolyi tevékenysége során pedig bebizonyította, hogy kiváló szervező és műszaki szakember is egy személyben, hiszen erődöket épített és modernizálta a török tüzérséget. Igaz, ebben is a francia külpolitika érdekeit szolgálta.

Nem lehetett könnyű feladat egy ilyen sokoldalú személyiség életrajzának az elkészítése. Noha elég részletes emlékiratot hagyott hátra, Tóth Ferenc ennél jóval tovább ment és a báró állításait tetemes levéltári forrásanyaggal utköztetve vizsgálta meg. Ezek a források részben Franciaországban, Ausztriában és Magyarországon találhatóak és feltárásuk az életrajzíró alaposágát dicsérik. A kötethez Jean Bérenger professzor, a Sorbonne Egyetem nyugalmazott egyetemi tanára írt előszót.

Az életrajz stílusa kellemes és a szöveg szerkezete logikusan felépített. A szerző állításait Tóth Ferenc alapos jegyzetapparátussal látta el, szinte valamennyi állítását levéltári vagy könyvészeti forrásokkal támasztotta alá. A számos idézet pedig egyrészt a korszak stílusának felelevenítésével segíti a múltba való

utazás sikerét, másrészt pedig a széleskörű forrásfeltáró munka bizonyítékát nyújtja. Fontosnak tartjuk kihangsúlyozni a tényt, hogy nagyon kevés tudományos munka létezik Franciaországban e témáról, ami különösképpen emeli a magyar szerző munkájának értékét.

Henri Ortholan ezredes

PETER MOLDOVAN

PACE ȘI RĂZBOI

1848–1849 in Transilvania centrál. Mișcările revoluționare și războiul civil

(Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2008. 446 o.)

Peter Moldovan könyve (Béke és háború. Közép-Erdély 1848–1849-ben. Forradalmi mozgalmak és a polgárháború) az 1848–49-es forradalommal, a magyar történetírásnak egy olyan korszakával foglalkozik, amelyik nagyon megosztja a történészeket és a forráskutatókat. A marosvásárhelyi Román Állami Levéltár munkatársaként úgy próbál rávilágítani az erdélyi forradalom eseményeire, hogy mindhárom nemzetiség (román, szász, magyar) szemszögéből láttatja azokat. Mivel mindhárom nemzetiség nyelvét beszéli, a források feltárásánál sikerült a folyamatos párhuzamba állítás módszerével dolgoznia. A forrásokat elkülöníti: katonai, egyházi és más jellegűekre; ezek együttes felhasználása lehetővé tette számára, hogy rekonstruálja Közép-Erdély 1848–49. évi eseményeit. Kiemeli, hogy a kistérségek adatfeldolgozásaival még adósok vagyunk. Arról is említést tesz, hogy bár rengeteg összefoglaló munka íródott, amely ezzel a korrall foglalkozik, a forráskutatásban nem tapasztalható előrelépés.

A bevezetőben felsorolja azokat a román, szász és magyar forráskiadványokat, amelyek a korszakkal foglalkozó kutatók rendelkezésére állnak. Említést tesz arról, hogy sajnálatos módon ezek a kiadványok nincsenek lefordítva mindhárom nyelvre, ami nehezíti a kutatók közötti párbeszéd kialakulását. Ahhoz azonban, hogy bármelyik nemzet is indulatok nélkül, tárgyilagosan próbálja megítélni az eseményeket, részrehajlás nélkül, mindez elengedhetetlen lenne.

A következő fejezet a társadalmi-kulturális-etnikai megosztottsággal küszködő Közép-

Erdély 1848 tavaszi és nyári eseményeit tárgyalja. Peter Moldovan már az elején leszögezi, hogy munkájában csak Marosszék, Küküllő és Torda megye eseményeivel foglalkozik, mivel úgy gondolja, hogy a marosvásárhelyi levéltár 35 000 oldalnyi okiratanyaga nem nagyon ismert a kutatók számára. A szerző részletesen tanulmányozta a marosvásárhelyi Román Állami Levéltár állományában a városra vonatkozó Polgármesteri Hivatali iratokat (Politikai iratok és Az 1848-as forradalomra vonatkozó iratok), Marosszék hivatali feljegyzései, valamint Bethlen János iratait. Ennek alapján rekonstruálta adminisztráció strukturáját, valamint a szabadságharc eseményeit.

A könyv elkülönítve tárgyalja Küküllő és Torda megye és Marosszék eseményeit. Mindhárom esetben a társadalmi viszonyok elemzésére fekteti a hangsúlyt, s ebből kiindulva vizsgálja szerepüket a szabadságharc idején. Megemlíti, hogy Küküllő megye fontos emberi és anyagi forrásnak számított a magyar hadsereg számára. Sok katonát toboroztak innen, nyersanyagot szállítottak ágyúöntéshez és lőszergyártáshoz. Itt lényegesen nagyobb számú volt az alacsonyabb státusú társadalmi rangú réteg. Ezt igazolják a jobbágyok panaszlevelei az ütlegetéseket illetően. Amikor 1848. április 11. után elterjedt a hír, hogy Magyarországon a jobbágyok mentesülnek kötelezettségeik alól, zavargások törtek ki Erdélyben. Ez vonta maga után nagy számú büntető törvényszék létrehozását (személyi és vagyonvédelmi okok miatt).

Torda megye tárgyalásánál elsősorban a balázsfalvi események kaptak hangsúlyt. A szer-